

جایگاه ذکر در طراحی عناصر زیباسازی شهری؛ نمونه موردی: شهر قم

شهاب الدین همتی* - کارشناسی ارشد طراحی شهری، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.
محمد رضا بمانیان - دکتری تخصصی معماری، استاد دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
محسن کاملی - باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

چکیده

The Role of Reminiscence in The Design of Beautification of Urban Elements, Case Study: Qom city

Abstract

Human beings' works and products are somehow indicative of his beliefs, opinions and ideals. Cities and urban elements as one of the products of human beings will not be independent of the relationship too and they are influenced by beliefs, opinions and demands of citizens. And the current article concentrates on the influence of Islamic opinions and teachings on products of human beings. On the other hand we can note that in different eras the role and the importance of designing urban elements for organizing the space, beautification and promoting mental image of citizens have been considered differently by designers. But most of these elements and ideas have been in conflict with Islamic identity and teachings and they emphasized on negligence and sheer attention to material issues in urban spaces. Thus attention to principles and basics of designing Islamic city in general and attention to and application of reminiscence (as one of the qualities of Islamic urbanization) in specific seems necessary for designing elements of urban beautification. Reminiscence which derived from Islamic teachings is one of the principles and criterions with great importance in developing the urban elements. The space of reminiscence is against the space of negligence. The space of reminiscence is the basis for awakening and dealing with main subjects of human beings' life. Such a space emphasize on keeping the thought of god alive and abstinence from negligence. But it should be noted that in analytical survey of this article besides the spiritual concepts, worthy worldly concepts have been considered too. Among other items which have the reminding role in urban spaces include: natural elements such as light, water, color, wind, soil and the man made elements such as symbol and form, the holy figures, color and light in works and other works of art. The results of the research suggest that the viewpoint of both groups emphasize on conduction of meanings and concepts and the reminding role in urban elements but the difference is in the type of attitude and perception. That is common people have been weaker than professionals (students and architecture and urbanization engineers) in perception of symbols and desired signs of designers and this stresses on the necessity of strengthening the more popular, the more indigenous and the more comprehensible elements. And besides this, the respondents also stressed on the necessity of considering the natural elements and elements which have functionality in addition to meaning and beauty. Thus, architecture, the framework of city and the elements of urban beautification as components of daily life space will have considerable role in this reminding aspect. Designing the urban elements in line with creation of Reminiscence space can be defined according to different parameters like: attention to historical dates, customs and culture of the society, attention to revelations and accounts and divine names and immaculate Imams, attention to architecture and the identity of the region and so on. In other words, there will be different interpretations and perceptions according to the place of designing.

Key words: Islamic urbanization, Reminiscence space, negligence space, urban elements, Qom city.

در ادوار مختلف نقش و اهمیت طراحی عناصر و المان‌های شهری، در جهت ساماندهی فضا، زیباسازی و ارتقای تصویر ذهنی شهروندان، به اشکال گوناگونی مد نظر طراحان بوده است. ولیکن بسیاری از این عناصر و ایده‌ها، با هویت و آموزه‌های اسلامی مغایرت داشته و بر غفلت و توجه صرف به مادیات در فضاهای شهری تاکید داشته‌اند. بدین جهت توجه به اصول و مبانی طراحی شهر اسلامی به طور عام و همچنین توجه و بکارگیری اصل ذکر (به عنوان یکی از صفات شهرسازی اسلامی) به طور خاص، در طراحی عناصر زیباسازی شهری ضروری به نظر می‌رسد. از این رو در نوشتار حاضر با روش تحقیق توصیفی، تحلیلی و اکتشافی، با بررسی و توصیف اهمیت ذکر و یاد خدا در شهر و طراحی عناصر شهری، به بررسی نمونه‌ها و مصادیق این اصل خواهیم پرداخت؛ پس از تبیین اهمیت موضوع و شناسایی معیارها و بایسته‌های مورد نظر و تدوین مدل مفهومی، با کمک روش تحلیلی، تلاش در جهت تحلیل نمونه‌های موجود در شهر قم (۳۲ المان شهری) خواهیم نمود؛ در ادامه با استفاده از نتایج تحلیل مصادیق و مبانی نظری مطرح شده، و طرح پرسشنامه‌هایی در راستای اهداف تحقیق، در جامعه آماری ۳۸۳ نفر جهت سنجش و ارزیابی سطح ادراک شهروندان (افراد عادی و متخصصان) از عناصر یاد شده در راستای ایجاد فضای ذکر پرداخته می‌شود. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که دیدگاه حاصل از نظر هر دو گروه بر لزوم انتقال معانی و مفاهیم و نقش تذکردهی در عناصر شهری تاکید دارند؛ ولیکن تفاوت دیدگاه در نوع نگرش و ادراک می‌باشد؛ بدین معنا که شهروندان عادی در درک نمادپردازی و نشانه‌های مورد نظر طراحان به نسبت افراد متخصص (دانشجویان و مهندسان معماری و شهرسازی) ضعیف‌تر بوده‌اند؛ و این موضوع لزوم تقویت عناصر نام‌آشنا، بومی و قابل درک‌تر را در کنار نمادپردازی‌های تخصص‌گرایانه و هنرمندانه طراحان تاکید می‌نماید. و علاوه بر این پاسخگویان بر لزوم در نظر داشتن عناصر طبیعی و نیز عناصری که علاوه بر معنا و زیبایی دارای عملکرد هم باشند؛ تاکید نموده‌اند.

واژگان کلیدی: شهرسازی اسلامی، فضای ذکر، فضای غفلت، عناصر شهری، شهر قم.

«فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ وَاَشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُون: پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم، و مرا سپاس گزارید و ناسپاسی من مکنید» (بقره: ۱۵۲)

۱- مقدمه

آثار و مصنوعات بشر به نوعی بیان گر عقاید، آراء و آرمان های وی می باشد. این ساخته ها و تولیدات با شیوه سکونت، رفتار و عقاید او ارتباط مستقیمی دارند. شهرها و عناصر شهری نیز به عنوان یکی از ساخته های بشر از این رابطه مستقل نخواهند بود و از عقاید، آراء و خواسته های شهروندان متأثر می باشند که تمرکز این نوشتار نیز بر تاثیر آراء و تعالیم اسلامی بر مصنوعات بشر خواهد بود. شهر بستر تفکرات مردمان و شهروندان خود است و شهر اسلامی نیز آینه تمام نمایی از تفکرات شهرساز و شهروند مسلمان (انسان مومن) می باشد. این شهر دارای صفات و اصولی است که «مناسب ترین تعاریف و اصول را می بایست از متون اصیل اسلام به ویژه قرآن کریم استخراج نمود.» (نقی زاده، ۱۳۸۹ الف، ص ۱) و با توجه به جامع بودن و همه جانبه بودن دین اسلام، این اصول خواهند توانست متضمن سعادت دنیوی و اخروی انسان باشند. یکی از اصول و معیارهای مستخرج از تعالیم اسلامی که از اهمیت فراوانی در ساخت عناصر شهری دارا می باشد؛ ذکر است. «در مقابل فضای غفلت، فضای ذکر قرار دارد که زمینه ساز بیداری و پرداختن به موضوعات اصلی زندگی انسان است.» (نقی زاده، ۱۳۸۹ ب، ص ۱۹۰) چنین فضایی است که بر زنده نگذاشتن یاد خدا در دل شهروندان و پرهیز از غفلت تاکید دارد. از این رو در پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخی برای پرسش های ذیل خواهیم بود:

- مصادیق و ابزارهای تجلی یاد خدا در مصنوعات بشری چیست؟
- معیارها و بایسته های تجلی یاد خدا در مصنوعات بشر کدام اند؟
- نقش آموزه های اسلامی در هویت بخشی به عناصر زیباسازی شهری چگونه است؟
- وظیفه معماران و طراحان شهری در زنده نگاه

داشتن یاد خدا در دل شهروندان چیست؟

- چه ارتباطی بین نمادپردازی در شهر اسلامی و تجلی یاد خدا و پرهیز از غفلت در ذهن شهروندان وجود دارد؟

- برداشت های حرفه ای و غیر حرفه ای شهروندان نسبت به معانی و مفاهیم عناصر زیباسازی شهری چگونه است؟

۲- روش تحقیق

از آن رو که پژوهش حاضر از نوع مطالعات حوزه دینی است از تعدد و تنوع روش برخوردار است و با توجه به میان رشته ای بودن مباحث معماری روش کار ترکیبی است. در این راستا بین علوم اسلامی، فقه، هنر، معماری و شهرسازی ارتباط برقرار می شود و به طور کلی می توان گفت که ماهیت تحقیق پیش رو از نوع بنیادین و کاربردی می باشد که با روش تحقیق توصیفی تحلیلی و اکتشافی سعی در تدوین شاخصه ها و مصادیق ذکر در عناصر زیباسازی شهری دارد. در ادامه پس از تدوین شاخصه های ذکر و تحلیل آن در نمونه موردی با روش تهیه پرسشنامه، به ارزیابی نحوه ادراک شهروندان از مفاهیم این اصل می پردازد. ابزار گردآوری اطلاعات توسط فیش برداری (مطالعات اسنادی)، عکس برداری، مشاهده و تهیه پرسشنامه (مطالعات میدانی) می باشد.

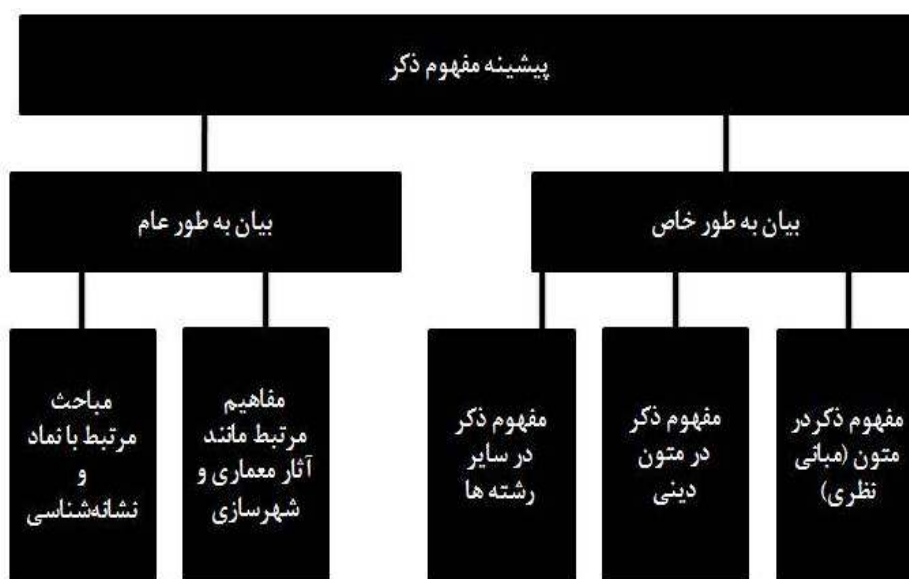
۳- پیشینه تحقیق

در باب پیشینه موضوع، توجه به ذکر به صورت عملی در ساخت و سازهای شهرهای سنتی ایران، قابل مشاهده است. به عبارت دیگر آنان سعی بر تبلور کالبدی اعتقادات خویش در مصنوعات معماری و شهر بوده اند. لکن در بحث نظری این موضوع به طور خاص، دارای پیشینه و منابع مکتوب کمتری است. که در بحث علمی و نظری تنها شاهد تعاریف و تبیین ویژگی ذکر جهت مبانی نظری شهرسازی اسلامی، توسط دکتر محمد نقی زاده (در کتاب های تحلیل فضاهای شهری، شهر و معماری اسلامی و غیره) (نقی زاده، ۱۳۸۹ ب) و (نقی زاده، ۱۳۸۵) خواهیم بود؛ اما به طور کلی می توان منابع مرتبط با این

کالبدی جهانیان مشهود است چنان که مقاله «تجلی ذکر و رمزپردازی مسجد در معماری ایرانی اسلامی» مسجد را در عین سادگی، نوعی پیچیدگی نهفته و رمزگونه می‌داند و اثر معماری هنرمند را تجلی «الله» عنوان می‌نماید (موسوی، ۱۳۹۳). این موضوع در عبادتگاه‌های سایر ادیان نیز صادق است. چراکه محمدرضا پورجعفر نیز در باب تذکر به مضامین دینی سایر ادیان، معماری معابد ژاپن را

موضوع را در پنج گروه طبقه‌بندی نمود. (نمودار ۱) نخست منابعی که به طور خاص چه در بحث هنر و معماری (مبانی نظری) و چه در بحث متون دینی و یا سایر رشته‌ها از مفهوم ذکر یاد می‌کنند و پس از آن از مفاهیمی عام می‌توان یاد کرد که مفهوم ذکر را در خود مستتر دارند مانند مباحث مرتبط با معماری و شهرسازی اسلامی و یا بحث نماد و نشانه‌شناسی نام برد.

نمودار ۱. طبقه‌بندی منابع مرتبط با ذکر.

مناظر و یادآور از این مضامین و مفاهیم دینی شینتو می‌داند (پورجعفر، ۱۳۸۹). علاوه بر مفهوم ذکر در هنر که پیش‌تر بیان شد؛ مضمون ذکر در متون دینی نظیر حقیقت ذکر و مفاهیم مرتبط با آن بیان شده است (رهبر، ۱۳۸۵)؛ و یا معنای ذکر در قرآن کریم مورد واکاوی قرار گرفته است (جوادی آملی، ۱۳۸۹) و (فقیهی مقدس، ۱۳۸۳)؛ و به طور کلی متون دینی نیز ذکر را عامل مهم در غفلت‌زدایی می‌دانند (مصباح یزدی، ۱۳۸۶). در سایر رشته‌ها نیز چون ادبیات فارسی، ذکر را عاملی مهم در تکامل انسان می‌دانند. (خوشحال دستجردی، ۱۳۸۹) و نیز می‌توان به آمیختگی ذکر و عرفان و ادب فارسی اشاره کرد. (محمود زاده، ۱۳۸۲)

به طور عام نیز واضح است که ذکر و مفاهیم مرتبط با آن در آثار معماری و شهرسازی اسلامی به طور گسترده‌ای متجلی شده است. محمدرضا بمانیان

در باب مفهوم ذکر و مبانی نظری آن (در هنر، معماری و شهرسازی) می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود. سید محمدرضا علاءالدین در مقاله «معماری ذکر و معماری غفلت؛ از منظر قرآن کریم»، معماری ذکر و غفلت را عناصری مهم در فضاسازی تربیتی و هدایت انسان‌ها می‌داند. (علاءالدین، ۱۳۸۲) حبیب الله آیت‌اللهی در متنی پیرامون «ذکر هنرمند» هنر را در خدمت حقیقت‌جویی انسان و یادآور مفاهیم خاص می‌داند (آیت‌اللهی، ۱۳۸۶). عبدالحمید نقره‌کار نیز توجه به شعائر و تذکر مسلمین به آن را در فضای شهری ضروری می‌داند (نقره‌کار، ۱۳۹۲). حمیدرضا پیشوایی معماری را واسطه ذکر می‌داند و برخی از ابنیه را دعوت‌کننده به ذکر خدا می‌پندارد و ذکر را به عنوان ویژگی مکان مطلوب بر می‌شمارد (پیشوایی، ۱۳۹۲). این رویکرد در آثار

نشانه‌ای در شهر (ماجدی، ۱۳۸۹) بررسی کاربرد نماد و نشانه در معماری صفوی (بمانیان، ۱۳۹۲) و نیز نماد و نشانه‌پردازی در باغ ایرانی به عنوان تمثیلی از بهشت (طوسی، ۱۳۹۰) و بیان باور و اعتقادات سازندگان از طریق نماد و نشانه در باغ ایرانی (حقیقت‌بین، ۱۳۹۳) و یا سایر مواردی که در حوصله این نوشتار نیست اشاره نمود. ولیکن پژوهش در جایگاه کاربردی ساختن و استفاده عملی در حوزه این موضوع و شناسایی تاثیر آن بر شهروندان در طراحی‌های معاصر شهری، دچار خالهای تحقیقاتی می‌باشیم و در نوشتار حاضر در پی رسیدن به این موضوع می‌باشیم.

۴- بررسی تجلی ذکر در متون اسلامی و سایر اندیشمندان

کاربرد ذکر و اهمیت تذکر در کلام الهی و همچنین روایات معصومین به کرات مشاهده می‌گردد. به عنوان نمونه در حدیثی از امام صادق (ع) آمده است: «أَوْحَى اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَيَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا مُوسَى، لَا تَسْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ وَلَا تَفْرَحْ بِكَثْرَةِ الْمَالِ، فَإِنَّ نِسْيَانِي يُقْسِي الْقُلُوبَ، وَمَعَ كَثْرَةِ الْمَالِ كَثْرَةُ الذُّنُوبِ؛ خدای عزوجل به موسی وحی کرد: ای موسی در هیچ حالی مرا فراموش نکن و به ثروت زیاد شاد نشو، زیرا از یاد بردن من دل‌ها را سخت می‌کند و همراه ثروت زیاد، گناهان زیاد است.» (کلینی الرازی، ۱۳۵۹، ص ۴۵) و یا امام باقر (ع) می‌فرمایند: «كَانَ الْمُؤْمِنِينَ هُمُ الْفُقَهَاءُ أَهْلُ فِكْرَةٍ وَعِبْرَةٍ، لَمْ يُصْمَهُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ مَا سَمِعُوا بِأَذَانِهِمْ وَلَمْ يُعْمِهِمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ مَا رَأَوْا مِنْ الزَّيْنَةِ؛ گویا مؤمنان همان فقیهان (فرزندگان دین فهم) و اهل اندیشیدن و پند گرفتن هستند. شنیده‌های دنیوی، گوش آنها را از (شنیدن) یاد خدا کر نمی‌کند؛ و زرق و برق دنیا چشم آنان را از یاد خدا کور نمی‌گرداند» (مجلسی، ۱۳۸۵، ص ۳۶).

همچنین در سایر روایات و احادیث نیز بر جایگاه والای تداوم ذکر و یاد خدا تاکید گردیده است. با توجه به اهمیت ذکر الهی و نقش سازنده آن در پیشرفت معنوی انسان‌های مؤمن، خداوند مؤمنان را از توجه به اموری که انسان را از یاد خدا باز می‌دارد بر حذر می‌دارد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا

هنر معماران مسلمان را در بهره‌مندی و توجه به خدامحوری در آثارشان یاد می‌کند و بر شعائر توحید در اجزاء بنا تاکید می‌نماید. وی آثار آنان را نیز واسطه تعالی روحی و سیر معنوی می‌داند (بمانیان، ۱۳۸۶). شریف شهیدی نیز خدامحوری را در اجزاء معماری اسلامی ایران یادآور شده و آن را منبعث از توحید نظری و عملی اسلامی می‌داند و تجلی آن را در اجزاء و عملکردهای ابنیه بیان می‌کند (شهیدی، ۱۳۸۸). این خدامحوری و تذکر به یاد او در جزء و کل معماری و شهرسازی اسلامی نمود عینی دارد چنان که محمد نقی‌زاده معماری قدسی را در مجتمع‌های اسلامی، تجلی‌گاه کالبدی تعلیم اسلامی می‌داند و تدوین مبانی نظری آن را در پرتو ارزش‌های معنوی بیان می‌کند (نقی‌زاده، ۱۳۷۸). حسن بلخاری نیز مفهوم شهر و شهرسازی اسلامی را پیوند فرم و معنای موجود در باورهای مذهبی و آئینی می‌داند. (بلخاری، ۱۳۹۰) وی نیز معماری مقدس را متذکر و متجلی از ابعاد کیهانی و اشکال هندسی برمی‌شمارد. (بلخاری، ۱۳۸۴) و یا محمد علی‌آبادی نیز مبانی معماری و شهرسازی اسلامی را متجلی از عقل‌مداری و علم حقیقت متاثر از تعلیم اسلامی می‌داند. (علی‌آبادی، ۱۳۹۱) علاوه بر معنای کلی یادآوری و تذکر در کلیت معماری و شهرسازی اسلامی، در اجزای آن نیز شاهد این موضوع هستیم. چنان که کتیبه‌های نگارگری اسلامی را در راستای تجلی یاد خدا در ابنیه معماری اسلامی می‌دانند. (محمدی خوشبین، ۱۳۹۲) و یا جواد شکاری نیز مساجد را دارای نقش کلیدی در زنده نگهداشتن مفاهیم دینی و دعوت مردم به سوی پروردگار و متجلی و یادآور اعتقادات خالصانه بانیان آن می‌داند (شکاری، ۱۳۸۱). شایان ذکر است که مباحث مرتبط با نماد و نشانه‌شناسی نیز خود می‌تواند به عنوان تجلی‌ای از یادآوری و تذکر معانی و مفاهیم باشد که به طور مختصر می‌توان به پژوهش‌های ذیل اشاره نمود. نیر طهوری در مقاله «نماد و نشانه در تفسیر معماری اسلامی» انتقال پیام‌ها را در فرهنگ اسلامی مورد بررسی قرار می‌دهد. (طهوری، ۱۳۸۶) و یا در این رابطه به اختصار می‌توان به مقالات «نمادگرایی در تاج محل» و کاربرد نمادپردازی عددی در آن (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰) و تاثیر القای معنای اجتماعی، فرهنگی و کالبدی از طریق بازنمایی نظام

تَلْهَكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ: آی کسانی که ایمان آورده‌اید، اموال و اولادتان شما را از یاد خدا باز ندارد و هر کس چنین کند از زیان کاران است. «(منافقون: ۹) و یا در جای دیگر آمده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ: همانا با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد.» (رعد: ۲۸) بدین منظور است که انسان امروزی، در زندگی پرهیاهو و پر مشغله روزمره می‌بایست یاد خدا را به عنوان رهیافتی به سوی آرامش مد نظر قرار دهد. افزون بر تعالیم عالیه اسلام^(۱) در آرای سایر اندیشمندان نیز موضوع ذکر و یادآوری عنوان گردیده است. به عنوان نمونه از افلوطین^(۲) منقول است: «یادآوری برای آنهایی است که از یاد برده‌اند.» (نقی‌زاده، ۱۳۹۱، ص ۱۵) و یا از کنفوسیوس^(۳) نقل شده است که: «من خلق نمی‌کنم فقط از گذشته پرده بر می‌دارم.» (همان، ۱۵) در ادامه ویژگی‌ها و صفات ذکر و عناصر متذکر مورد جمع‌بندی قرار خواهند گرفت. (جدول ۱):

جدول ۱. جمع‌بندی ویژگی‌ها و صفات ذکر

صفات و ویژگی‌های ذکر در بررسی تحلیلی متون
لزوم توجه دائمی به یاد خدا و مضرات دوری از یاد الهی
اهمیت عبرت‌آموزی در جهت ذکر
مداومت و تداوم ذکر
دنیا مانع یاد خدا نگردد
آرامش واقعی در یاد خدا
توجه به هویت و گذشته در راستای ایجاد ذکر

۵- اصل ذکر و معیارهای تحقق آن

«ذکر حاصل کردن صورتی است که بعد از ادراک در ذهن حفظ شده است.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۵، ص ۳۲۸) و از مفاهیمی که در اسلام مورد توجه و تاکید قرار گرفته ذکر می‌باشد؛ تا جایی که قرآن نیز ذکر نامیده شده است. (یس: ۶۹) و (قمر: ۱۷، ۲۲، ۳۲) آیات بسیاری نیز به اهمیت تذکر در اسلام تاکید شده است از جمله: (اعلی: ۹)، (ذاریات: ۵۵)، (رعد:

۲۸)، (نجم: ۲۹) و (انبیاء: ۵۰). به جهت کشش و جاذبه نفس انسان لزومی به یادآوری مقولات مادی وجود ندارد و در صورت تبلیغ و تذکر مادیات مصرف‌گرایی و مدپرستی فشار عصبی و... در شهر رواج می‌یابد؛ در حالی که بعد معنوی دائماً نیازمند یادآوری و تذکر و هدایت می‌باشد. شهر و عناصر شهری همواره باید متذکر این واقعیت باشند که زندگی واقعی سرای آخرت است و دنیای محل گذر و کسب کمالات و هدف معنوی حیات انسان سازندگی روح و جسم آدمی می‌باشد. بنابراین یکی از نقش‌ها و وظایف عناصر شهری یادآوری و تذکردهندگی می‌باشد؛ به‌گونه‌ای که هر عنصر از عناصر شهری ناظر را به اصول و ارزش‌های والای اسلامی و فرهنگی یادآوری و تذکر نماید و انسان هیچ گاه از یاد خدا غافل نباشد. به عنوان نمونه از مصادیق ایجاد فضای شهری متذکر می‌توان به مکتب اصفهان نیز اشاره نمود. در این مکتب توسعه شهر مطابق با جهان‌بینی شیعی با تکیه بر مفاهیم عرفانی است و شهر را به صورت تصویری از بهشت جاویدان و به واقع بهشت روی زمین و جایگاهی در خور انسان به عنوان جانشین خداوند بر روی زمین نمایان می‌سازد. (حبیبی، ۱۳۸۶، ص ۵) البته شایان ذکر است که در بررسی تحلیلی این نوشتار علاوه بر مفاهیم معنوی به مفاهیم دنیوی واجد ارزشی که پرداختن و تذکردهنگی به آنها دارای ارزش است نظیر زمان نیز پرداخته شده است. از جمله سایر مواردی که دارای نقش یادآوری و تذکر دهندگی در فضاهای و عناصر شهری می‌باشند، عبارتند از:

۵-۱ عناصر طبیعی

در تعالیم قرآنی از طبیعت و عناصر طبیعی به عنوان آیات و نشانه‌های قدرت و علم الهی یاد شده است البته با حداقل دخالت انسان که حالت بکر بودن حفظ شود و همه این‌ها لزوم ارتباط نزدیک و مداوم بین انسان و طبیعت را ضروری می‌نماید تا امکان بهره‌گیری از این آیات الهی و تفکر در آن‌ها فراهم آید. طبیعت منحصر به گیاه و آن هم از نوع تزئینی و بی ثمرش نمی‌باشد بلکه آب، نور، هوا و موجودات زنده همه عضوی از طبیعت هستند که در رشد آگاهی انسان نقش دارند.

۵-۱-۱ نور: «نور طبیعی یکی از عناصر مهم معنابخشی به فضا است.» (ضیاءبخش، ۱۳۸۹، ص ۶۰) به عبارتی نور دگرگون‌کننده معنا و مفهوم فضا است. (دیباج، ۱۳۸۴، صص ۴۸-۵۰) از این رو کاربرد نور، چه طبیعی و چه مصنوعی، از مهمترین عوامل کیفی و نمادین در معماری و شهرسازی است. (چهاردولی، ۱۳۸۹) در آموزه‌های قرآنی نیز نور دارای معانی نمادین بسیار است، از جمله: «خداوند نور وجود بخش آسمان‌ها و زمین است.» (نور: ۳۵) «پس به خدا ایمان آورید به رسول او و نوری که در آیات قرآن فرستاده‌ایم، بگروید و خدا به هرچه کنید، آگاه است.» (تغابن: ۸) نور علاوه بر جنبه نمادینی که دارد در طبیعت و عناصر شهری ناظر را به ارزش‌های والا مستتر در آن‌ها رهنمون و هدایت می‌کند. بر این اساس نور نیز می‌تواند یادآور و متذکر معانی الهی در زندگی بشر باشد. نور در باور مردم ایران همواره از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است و تاکید بر تقدس و اهمیت استفاده از نور روز را باید در باورها و ادیان ایران باستان جست‌وجو کرد. (مهدوی‌نژاد، ۱۳۹۱، ص ۱۲-۱) در آثار معماری ایرانی نیز این معناگرایی مشهود است؛ چنان که به عقیده هانری کربن، (۴) هنر صفوی هنری دینی است و از مشخصات هنر دینی رمزشناختی است و آن است که هنر دینی را معنا می‌بخشد. به عنوان نمونه تعبیه نور در پنجره‌های مشبک در مسجد شیخ لطف‌الله، فضا را رویایی و معنوی می‌سازد. (مجلسی، ۱۳۸۷، ص ۲۰) به عبارت دیگر می‌توان افزود که «هنر اسلامی عنصر نور را اساساً به عنوان تمثیلی از جلوه وجود مطلق به کار می‌گیرد.» (خوش‌نظر، ۱۳۸۸، ص ۷۲) در واقع ترکیب انتزاعی نور و جنبه نمادین آن جزئی جدایی‌ناپذیر از معماری و کالبد مسجد است. (رضوی، ۱۳۷۹، صص ۳۳۳-۳۲۱). میزان نور نیز در فضاها و عناصر شهری باعث ایجاد جذابیت بصری می‌گردد. در شهرهای قدیمی ایران نیز از عناصر مختلفی همچون نورگیرهای سقفی و سابات‌ها با ایجاد نور و سایه و یا سایر نمونه‌های کاربرد نور در معماری سنتی ایران نیز نظیر روشن‌ندان، روزن، گلجام، پالکانه، پاچنگ و ... می‌توان یاد کرد (گرگانی، ۱۳۷۶، صص ۴۹-۵۵) که فضایی مطلوب را برای ناظرین فراهم می‌آورند.

۵-۱-۲ آب: فهم انسان از پدیده‌های محیط همچون آب، در آغاز واکنشی برای تامین نیازهای حیاتی او بود. (منصوری، ۱۳۸۸، ص ۲) از این رو آب در ادوار گوناگون به عنوان یکی از معیارهای آبادانی و حیات برشمرده است. (مفیدی شمیرانی، ۱۳۹۲، صص ۷۰-۵۹) آب یکی از عناصر چهارگانه است و به تعبیر برخی، کمبود منابع طبیعی آب در ایران باعث احترام و مقام ویژه آب نزد ایرانیان باستان شده است. (افضل طوسی، ۱۳۹۲، صص ۶۰-۴۹)

علاوه بر آن آب دارای معانی نمادین بسیاری است. آفرینش کیهان از آب، طهارت با آب، چشمه‌های مقدس و مفاهیم بسیار دیگر از شکل‌گیری معنای آب نزد تمدن‌های گوناگون حکایت می‌کند. (منصوری، ۱۳۸۸، صص ۳-۲) تعالیم اسلامی نیز آب را به عنوان نمادی از زندگی، بهشت، پاکی و نشانه زیبایی و آبادانی و حیات می‌داند. (امین‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۶۸) و تجلی این باور را در آثار معماری و شهرسازی ایرانیان نظیر باغ‌ها، فضاها، عمومی، آب انبار، سقاخانه‌ها و ... می‌توان مشاهده نمود. (معماریان، ۱۳۸۸، صص ۱۴۱-۱۲۵) البته نوع برخورد انسان با اشیاء مقدس نیز قابل توجه است. او به هیچ وجه به آنان صرفاً از دید مادی نمی‌نگرد بلکه به آن با دیده احترام برخورد می‌کند. (خسروی، ۱۳۷۸، ص ۱۱۳) از این رو مکان‌های مقدس که در سرزمین ایران وجود دارند؛ زمانی در کنار کوه، چشمه یا درخت مقدس شکل گرفته‌اند که یادگاری از باورهای کهن ایرانیان مبنی بر طبیعت‌گرایی بوده و ریشه در اعتقاد به ایزدان مهر و آناهیتا دارد. (جوادی، ۱۳۹۲، صص ۲۳-۱۳) چنان که گویی در آثار باستانی دیگری نظیر معبد آناهیتا نیز از مفهوم آب در تداعی معانی استفاده می‌شود و تمام بنا با این همه دقت و ظرافت برای عرضه و نمایش عنصر مقدس آب است. (آل‌هاشمی، ۱۳۸۸، ص ۶۰)

در بررسی فرهنگ ایرانی آب معانی‌ای را به ذهن متبادر می‌سازد. «آب در فرهنگ سنتی به عنوان منشاء همه مخلوقات یاد شده و در متون ایران باستان آب نماد و سمبل آگاهی و دانش است.» (طوفان، ۱۳۸۵، ص ۷۴) در فرهنگ ایرانی می‌توان جنبه نمادین آب را در مکان‌یابی شهرها و برگزاری

مراسماتی چون تمدن ایلام اشاره نمود. (علم‌الهدی، ۱۳۸۲، ص ۸۴) در سایر نقوش تمدن ایلام نیز جنبه نمادین آب مشهود است (ابراهیمی پورفرسنگی، ۱۳۹۱، صص ۹۴-۸۵). با در نظر داشتن امکان القای معانی نمادین توسط آب و جایگاه آن در هدایت انسان به سمت ارزش‌های والا، این ارزش‌ها و معانی باعث می‌گردد تا از آب به عنوان عامل تذکرده‌ی و نمادی از پاکی یاد گردد. بنابراین در عناصر شهری لزوم تماس با آب، این عنصر نمادین، از کوچک‌ترین عنصر تا کل شهر برقرار می‌گردد.

۱-۳-۵ رنگ‌ها: برخی از رنگ‌ها در فضاها و عناصر شهری و معماری دارای معانی نمادین بسیار می‌باشند و ناظرین را به سوی معانی و مفاهیم والا هدایت و رهنمون می‌سازند. به عنوان نمونه برای این مفهوم می‌توان از رنگ در معماری یاد کرد. معماری آئینه تمام‌نما، معرف سلائق و امکانات و دانسته‌های خالقان خود است. گاه این مفهوم را می‌توان در انتخاب معناگرایانه رنگ در کنار سایر عوامل مرتبط در این‌به سنتی عنوان نمود. (معماریان، ۱۳۹۳، ص ۵۹-۴۶) در متون ادبی نیز می‌توان گفت رنگ‌ها «بر مفاهیم ذهنی و نمادها دلالت می‌کنند.» (پناهی، ۱۳۸۵، ص ۸۲-۴۹) در واقع «رنگ‌های برگرفته شده از سوی هر ملت در حقیقت واژگان تصویری‌اند که به اعتقادات و آداب و رسوم آن ملت اشاره دارد.» (ذبیح‌نیا عمران، ۱۳۹۲، ص ۱۵۵) البته بیان معانی و مفاهیم و «پذیرش یک رنگ معین به عنوان سمبل در اقوام گوناگون تحت تاثیر عوامل متعددی است مانند: آب و هوا، آداب و رسوم، باورهای کهن و ...» (روشن، ۱۳۸۵، ص ۶۷)

۱-۴-۵ باد: باد علاوه بر نقش تذکرده‌ی (بشارت‌دهنده رحمت الهی، آیه الهی بودن و نزول عذاب الهی)، نقش بسیار موثری در ساخت و توسعه فضاها و عناصر شهری ایفا می‌نماید. باد به لحاظ فرمی مستقل از مکان است ولی تاثیر بسیاری بر مکان‌یابی و جهت‌گیری ابنیه و عناصر معماری دارد. (نقی‌زاده، ۱۳۷۸، ص ۸۴-۷۳) نحوه استقرار و جهت‌گیری ابنیه و تنظیم ارتفاع ساختمان، به‌گونه‌ای که مانع حرکت باد در عناصر و فضای شهری نگردد، باید مورد توجه جدی قرار گیرد.

در گذشته ما شاهد استفاده از بادگیرها در شهرهای کویری ایران بودیم که شاید به جرات بتوان گفت یکی از بهترین نمونه‌های استفاده از عناصر طبیعی در خانه‌ها و فضاها شهریه بوده و شاخص مهمی در تعدیل هوای مناطق گرم بوده است. (ابویی، ۱۳۹۱، ص ۲۸-۱۵)

۱-۵-۵ خاک: خاک نیز به عنوان ماده اولیه خلقت معرفی شده و یادآور انسان به ماهیت اصلی خویش است. این موضوع باعث «سازگاری معماری خاک با سرشت آدمی شده است.» (احمدی دیسفانی، ۱۳۸۵) به طور کلی کاربرد مواد و ساختمایه‌های طبیعی و هم‌سو با سرشت انسانی، مفاهیم و معانی خاصی را بر ناظرین القا می‌نمایند. به عنوان نمونه می‌توان از کاربرد خشت خام در عناصر شهری معماری کویری ایران اشاره نمود. بدین جهت خاک در معماری کویر ساختاری رمزآلود، نمادین و معنایی را در آثار معماری ایفا می‌نماید. (حیدری متین، ۱۳۹۲) به عبارت دیگر «در تمدن معناگرایی ایرانی مانند دیگر عناصر، خاک ویژگی‌های نمادینی را بر عهده دارد. به ویژه آن که به جهت اقلیم ایران کاربرد بسیاری در معماری و نوآوری‌های ایرانی مانند قوس، گنبد و ایوان داشته است. به عنوان مثال خاک در کاشی‌کاری‌ها در تلفیق با رنگ و نقش تصویرگر جهان خیال هنرمند و عامل واسطه‌ای از جهان مادی به جهان معنا می‌گردد.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۷، ص ۸۳)

۱-۶-۵ سایر عناصر طبیعی: اعم از کوه‌ها، دشته‌ها، جنگل‌ها، دریاچه‌ها، رودها و... علاوه بر زیبایی عامل یادآوری و تذکر نیز می‌باشند و استفاده از این عناصر در فضاها و در کنار عناصر شهری باعث می‌گردند مناظر بدیعی را پیش روی ناظرین و ساکنان شهرها قرار دهند.

۲-۵ عناصر انسان ساخت و آثار هنری

توجه به ارجحیت و تسلط معنویت (عناصر معنوی و روحانی) بر مادیت (عناصر با عملکرد صرف مادی) در شهرها مهم‌ترین جنبه نمود این اصل می‌باشد. استقرار هماهنگ فضاها و عناصر مختلف در شهر می‌تواند ضمن تذکر از غفلت انسان و غوطه‌ور شدن

۵-۲-۱-۲ کاربرد اعداد مقدس: نوع دیگر بکارگیری نشانه‌ها و نمادها در راستای تذکردهی استفاده از اعداد مقدس می‌باشد. «به طور کلی در باور عامه مردم، اعداد به دو دسته خوش یمن (مقدس) و بدیمن (نحس) تقسیم می‌شوند.» (حسن‌زاده، ۱۳۸۶، ص ۱۶۶) بدین سبب «اعداد در حوزه باورها و اعتقادات علاوه بر ارزش کمی، ارزش کیفی نیز دارند.» (وجدانی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۰) و بدین‌وسیله هنرمندان به جای بیان مستقیم مفاهیم اصلی از اعجاز اعداد کمک می‌گیرند. (هاشمی، ۱۳۹۳) «و بواسطه اعداد، پرده از بسیاری از رمزهای جاودانه برداشته می‌شود.» (زمردی، ۱۳۷۹، ص ۲۷۲) این گونه است که تاثیر نمادها، شکل‌ها، ارزش‌ها و اعتقادات و باورهای یک جامعه در اعداد مقدس نهفته شده است و خود باعث ارتقای کیفی عناصر معماری و شهرسازی ایرانی می‌گردد. (جعفری فشارکی، ۱۳۹۳) چنان‌که در بسیاری از سنت‌ها بویژه بابلی و هندی، عدد اصلی است که سراسر جهان عینی از آن ناشی می‌شود. (بهزادی، ۱۳۷۹، ص ۲۸-۲۶) و در ایران نیز می‌توان کاربرد این اعداد خاص را در بناها و مساجد (سجاذاده، ۱۳۹۲) نام برد. معماران ایرانی در بنای ساخت خود به نوعی اعتقاد خویش را نیز بیان می‌نموده است. به عنوان نمونه برای این ویژگی می‌توان به کاربرد اعداد مقدس در مدرسه خان شیراز اشاره نمود. در این بنا «تعداد حجره‌ها ۹۲ عدد است که به حروف ابجد، نام مبارک حضرت محمد (ص) است. پنج مدرس، یک مسجد و دوازده راهرو داشته است. تعداد اتاق‌های آن مجموعاً ۱۱۴ عدد است که برابر با تعداد سوره‌های قرآن کریم است.» (پیرنیا، ۱۳۸۶، ص ۹۴) بکارگیری این اصل نیز در ساخت عناصر و المان‌های شهری، می‌تواند عاملی بر کاربرد ذکر در المان‌های زیباسازی شهری باشد.

۵-۲-۱-۳ رنگ آثار انسان ساخت: به طور کلی رنگ‌ها و ویژگی‌های آنان می‌توانند به عنوان معنا و نمادی از مفاهیم مورد نظر سازندگان عناصر شهری ایفای نقش بنمایند. «مباحث مرتبط با رنگ، چه از نظر معنا و معانی نمادین آن و چه از نظر تاثیرگذاری بر انسان (مباحث روان‌شناسی)» (نقی‌زاده، ۱۳۸۹، ب، ص ۲۲۱) در جوامع مختلف نقش

انسان‌ها در فعالیت‌ها و امور مادی و بی‌توجهی به بعد معنوی و تمرکز بر دنیا و رشد مصرف‌گرایی و مدگرایی پیشگیری نماید. علاوه بر آن برخی از عناصر و فضاهای شهری و معماری نیز نقش تذکردهی و یادآوری را ایفا می‌نمایند که انسان‌ها را به سمت اصول و ارزش‌های والا رهنمون می‌سازند.

۵-۲-۱-۴ نشانه‌ها: بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌های آشنا برای شهروندان جهت یادآوری و القا ارزش‌های معنوی از اصلی‌ترین روش‌های تذکردهی می‌باشد؛ کاربرد نشانه‌ها جهت انتقال معانی و مفاهیم، از اصلی‌ترین صفات آثار ساخت بشر می‌باشد.

۵-۲-۱-۱ نماد و فرم: هنر از هر نوع مرتبه و درجه‌ای که باشد از مهم‌ترین قلمروهای بهره‌گیری از نماد و نشانه است. (بمانیان، ۱۳۹۲، صص ۲۱-۱۳) لکن «نمادها بر معنایی جز معنای ظاهری دلالت دارند.» (کفشچیان مقدم، ۱۳۹۰، صص ۶۶) از سویی دیگر نیز هر اثر هنری شکل و صورتی از بیان است که حامل محتوا، مقصود یا موضوع و سوژه‌ای است که امکان برداشت و تفسیرهایی را برای انتخاب فراهم می‌کند. (نوروزی‌طلب، ۱۳۸۷، صص ۸۸-۶۹) از این رو است که «مخاطب اثر نقش اساسی در تفسیر اثر هنری دارد.» (نوروزی‌طلب، ۱۳۸۴، ص ۷۲) به عبارت دیگر «آن‌چه از نهاد نمادها قابل درک است؛ نشانی از جهان‌بینی و نگرش جامعه است.» (نقی‌زاده، ۱۳۸۷، ص ۸۱) پس می‌بایست معانی نام آشنا برای مخاطب به کار رود.

از این رو کاربرد نمادهایی از مفاهیم و موضوعات آشنا برای شهروندان امری ضروری به نظر می‌رسد. نمونه‌ای از این موضوع، کاربرد هندسه و احجام در عناصر معماری و شهر می‌باشد. این موضوع در مساجد مشهود است. «مساجد اسلامی، جلوه‌ای از زیبایی‌های الهی و نمونه بارزی از تلفیق فرم‌های نمادین با باورهای عمیق اعتقادی است.» (ایمان‌طلب، ۱۳۹۱، ص ۷۹) به عنوان مثال کاربرد قوس و تاق در معماری و یا شکل و حجم دایره در گنبد‌های مساجد، (به عنوان نمادی از آسمان) قابل بیان می‌باشند.

مهمی را بر عهده دارند؛ به عنوان نمونه می‌توان به کاربرد کاشی‌هایی به رنگ آبی و فیروزه ای در معماری و گنبدهای عناصر مذهبی شهرهای ایرانی اشاره کرد.

۵-۲-۱-۴ نور در آثار انسان ساخت: علاوه

بر نورپردازی طبیعی، نور در عناصر انسان ساخت نیز دارای معانی نمادین است چنان که «در بسیاری از فرهنگ‌ها نماد تعالی، اوج گرفتن، کمال و ... می باشد. از این رو در آثار هنری نقاشان تاریخ، هاله نور در اطراف سر شمایل قدیسان نمادی از تعالی، رسیدن به کمال و اندیشه خاص آنان است.» (نایی، ۱۳۸۶، ص ۶۶) و یا در هنر مانوی، نمادشناسی آن بر پایه تجسم نور و دنیای روشنایی است. (جلالی کمالی، ۱۳۸۶) به طور کلی کاربرد نور مصنوعی علاوه بر نقش مکمل برای نور طبیعی در عناصر شهری، به عنوان جزئی لاینفک و اساسی به لحاظ عملکردی در شب ضروری می‌باشد. طیف نورپردازی عناصر شهری در شب و همچنین نوع، میزان و شدت آن، می‌تواند معانی متنوعی را بر بیننده القا نماید.

۵-۲-۲-۵ آثار هنری: «اثر هنری، شی‌ای است که پدیدآورنده‌ای آن را خلق کرده است و یک اثر هنری جایگاه تلاقی هنرمند و ارواح انسان‌ها است.» (احمدیان باغبادرانی، ۱۳۹۳، ص ۶۰) او (هنرمند) می‌کوشد؛ این ارتباط را غنیمت شمرده و معانی برتر و متعالی را به مخاطب منتقل کند. (نقره‌کار، ۱۳۹۰، ص ۹۱-۱۰۲) در واقع در هنر ایرانی اسلامی نیز هر نقش در ورای ارزش صوری خود، معنای نمادینی دارد. (صحافی اصل، ۱۳۹۰، ص ۷۹-۶۳)

از مهم ترین آثار هنری، استفاده از کلام الهی در ترکیب با سایر هنرها در مکان‌های مختلف شهر و عناصر شهری می‌باشد؛ این مصادیق از قدیم در کتیبه‌ها، خطاطی‌ها، کاشی‌کاری‌ها و گچ‌بری‌های شهرهای سنتی اسلامی وجود داشته و مداوماً ناظر را به اصول و ارزش‌های بنیادین اسلام متذکر می‌کرده است. یکی از مکان‌های مناسب با مضمون آیه به کار برده شده استفاده از آیت‌الکرسی در بناهای مرتفع می‌باشد. از این رو است که می‌توان گفت هنر و معماری اسلامی آموزه‌های اصیل معنوی و رازآلود حکمت اسلامی را بیان می‌کند. (فغفوری،

۱۳۹۳، ص ۷-۱۵) و مفاهیم دینی و آئینی را بازگو می‌نماید. این نمادها و نشانه‌ها که معانی معنوی و روحانی را در خویش مستتر دارند، برخلاف وضعیت حاضر شهرهای معاصر، انسان را به سوی مادیات سوق نمی‌دهند، مصرف را ترویج و ترغیب نمی‌کنند، به فردگرایی و منیت دامن نمی‌زنند و به عبارت دیگر مبلغ و تابع مدگرایی نیستند.

بهره‌گیری از آیات قرآنی در ترکیب با سایر هنرها؛ بر ترویج مفاهیم قرآنی در بین مردم کمک می‌کند. چنانچه گفته‌اند: «و فور کتیبه‌های قرآنی بر دیوار مساجد و بناهای دیگر یادآور این واقعیت است که زندگی اسلامی در همه ابعاد خود با آیاتی از قرآن در آمیخته و بواسطه تلاوت آن و نیز به وسیله نماز و دعا و مناجات، تکیه گاه معنوی پیدا میکند. اگر بتوان تاثیر ناشی از تلاوت قرآن را ارتعاشی روحانی خواند و کلمه بهتری هم برای آن نمیتوان یافت چون تاثیر در مورد نظر ماهیتی معنوی و در عین حال شنیداری دارد، آن گاه باید گفت که همه هنرهای اسلامی بناگزیبر باید محمل نقشی از این ارتعاش باشند.» (بوکهاردت، ۱۳۷۲، ص ۲۵) «زیبایی‌شناسی هنر ایرانی و اسلامی بر اصل تزئین استوار است.» (جوادی، ۱۳۸۴، ص ۵۷) البته باید توجه داشت که همه عناصر این تزئینات از قلمرو هنری (کاشی‌کاری، آجرکاری، گچ‌بری و خطاطی) گرفته تا صور و هندسه و از همه بالاتر متون آن، پیوسته ناظر را به اصول و ارزش‌هایی متذکر می‌گردند و معانی و مفاهیم نمادینی را بر مخاطب القاء می‌نمایند.

البته در بحث نقش نشانه‌ای آثار هنری می‌بایست گفت که «در هنر، دو گونه نشانه (به معنی عام) و نشانه‌شناسی وجود دارد: نشانه‌ها و نشانه‌شناسی تصویری و آشکار که یا به مثابه عناصر ترکیب‌گر اثر هنری ظهور می‌کنند و یا به تنهایی بار محتوای نشانه را بر خود حمل می‌نمایند و نشانه‌ها و نشانه‌شناسی معنوی که باید آن‌ها را فراسوی عناصر تصویری، که در ظاهر مفهومی غیر از خود دارند؛ بازشناخت.» (آیت‌اللهی، ۱۳۸۵، ص ۹) چنین به نظر می‌رسد که هنرمندان نمادگرا و نمادساز در ادوار تاریخی، بر آن بوده‌اند که ضمن افزایش ارتباط انسان و محیط و عناصر زیباساز آن و نیز جوانب

۶- بررسی مصادیقی از ذکر در عناصر شهری

با توجه به توضیحات داده شده و تحلیل محتوای متون اسلامی، ویژگی‌ای که به عنوان برترین و پست‌ترین حالت برای انسان شناخته شده‌اند؛ عبارتند از حالت متذکر بودن و غافل بودن. در واقع بهترین فضا و عنصر شهری، آن است که انسان را آگاه و متذکر بنماید. (رجوع شود به اشکال ۱ و ۲) و بدترین آن‌ها، غفلت‌زا بودن عناصر و فضاهای شهری می‌باشند. با استناد به عالی‌ترین فضای شهری (فضای ذکر)، فضایی است که حس آگاهی و بیداری را در انسان تقویت بنماید.

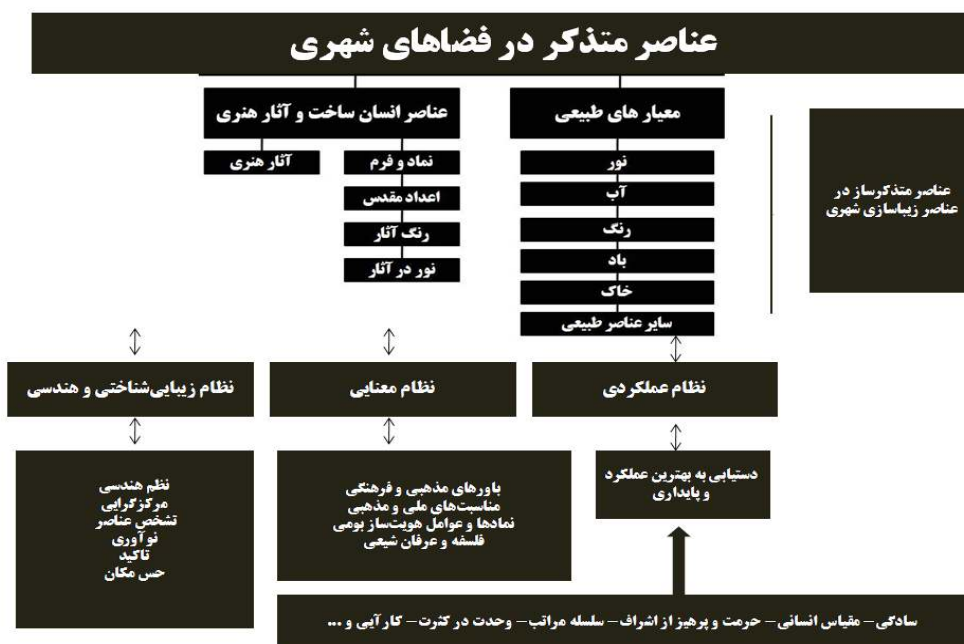
۶-۱ عناصر معماری و شهرسازی شهر یزد

نمونه‌هایی از حاصل اعتقادات و اهمیت ذکر در سیما و کالبد شهرهای ایرانی قابل مشاهده است. (شکل ۱) که خود دلالت بر نقش آن در ایجاد فضای ذکر دارد. به عنوان نمونه گنبد و مناره موجود در بافت تاریخی شهر یزد، نمودی از القای حس حضور مسجد و عناصر مذهبی آن در شهر می‌باشند. علاوه

نمودار ۲. مدل هویت متذکر در عناصر زیباسازی شهری

عملکردی، از نشانه‌ها در جهت تقویت بار معنایی مکان استفاده نمایند. از این جهت ظهور اسلام و به دنبال آن تقویت تعلیمات اسلام را می‌توان گامی مهم در این نمادگرایی و تذکر سازی در راستای اهداف اسلامی برشمرد. به عنوان نمونه دیگر در هنر اسلامی، می‌توان از سنگاب‌ها یاد کرد که چون اعلامیه و نقش برجسته در معابر شهر، یادآور شهادت کربلا، سنت وقف، آزادگی، ایشار و محمل هنر دینی است. (افضل طوسی، ۱۳۹۲، ص ۲۵-۳۶) به طور خلاصه می‌توان گفت: شهر اسلامی مدینه ذکر است، شهر اسلامی حامل پیام‌های تذکر دهنده به ساکنان است، تذکری که انسان را به اصول و ارزش‌هایی متوجه می‌کند که فطرتاً به آن‌ها معتقد و ملتزم به رعایت آن‌ها است. ویژگی تذکردهی مدینه اسلامی و عناصر آن را در مقولات مختلفی می‌توان لحاظ کرد.

علاوه بر تاثیر عناصر طبیعی و مصنوعی در ایجاد فضای متذکر، این عناصر در نظام‌های عملکردی، معنایی و زیبایی‌شناختی نیز در اعصار گوناگون قابل بررسی می‌باشند که به عنوان نمونه عناصر زیباسازی بستر مورد مطالعه نیز در این قالب بررسی خواهند شد. (نمودار ۲) مشهود است که تمامی مولفه‌ها اعم از طبیعی و انسان‌ساخت در ایجاد فضای متذکر نقش دارند.

بر این مصالح مورد استفاده و کالبد شهر نمونه‌ای از یادآوری تواضع مردم شهر می‌باشند. کاربرد مصالح و بادگیرها در سیمای شهری بیان‌گر توجه به اقلیم نیز هستند.

شکل ۱. جایگاه تذکرده‌ی عناصر مذهبی در شهر یزد

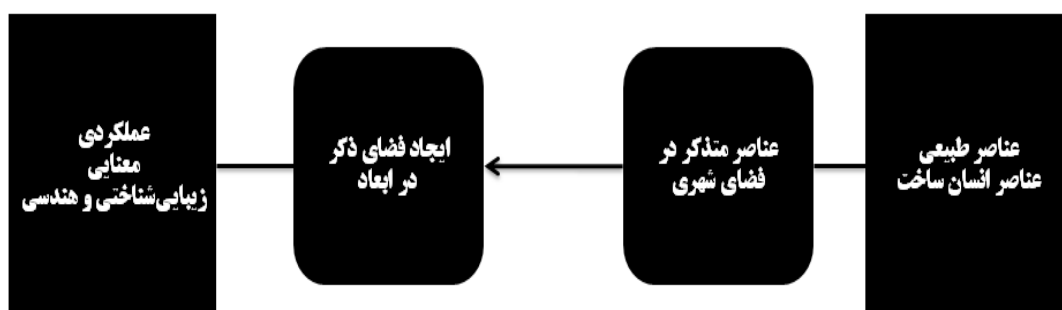
۶-۲ دروازه قرآن شیراز

«دروازه قرآن به عنوان یکی از دروازه‌های شهری شیراز مطرح بوده است ولی ضمن مطالعات انجام شده، این دروازه با ویژگی‌های خاص، به عنوان یک دروازه سمبلیک، در راستای اعتقادات مذهبی مردم به وجود آمده که با توسعه و گسترش شهر و از بین رفتن حصار شهر در اواخر دوره قاجار، نقش دروازه شهری پیدا نموده است.» (شریف، ۱۳۸۱، صص ۱۰۲) این دروازه در ابتدا در زمان عضدالدوله دیلمی ساخته شد و قرآنی در آن جای داده شد تا مسافران با گذر از زیر آن متبرک شوند. دروازه قرآن در دوره قاجاریه به علت وقوع چندین زلزله دچار صدمات زیادی شد که محمد زکی خان نوری آن را تعمیر نمود. این بنا در گذشته تاق قرآن نیز نامیده شده است. گویند مردم روزهای اول هر ماه مردم از شهر خارج شده و از زیر این تاق عبور می‌کرده‌اند. در سال ۱۳۱۵ این بنا به دستور رضاخان، تخریب شد.

دروازه قرآن در سال ۱۳۲۸ شمسی با همت یکی از بازرگانان شیراز به نام حاج حسین ایگار معروف به اعتمادالتجار، با فاصله کمی از دروازه کهن ساخته شد. دروازه جدید در اندازه بزرگ‌تر، شامل دهانه قوس تیزه‌دار و دو ورودی کوچک بر روی جرزهای دو طرف و اتاق مستطیل شکلی بر فراز آن برای گذاشتن قرآن ساخته شد. در این بنا، آیاتی از قرآن را به خط ثلث و نسخ دور تا دور در دروازه قرآن نگاشته‌اند؛ در پیشانی شمالی این تاق آیه: «ان هذا القرآن یهدی للتی هی اقوم» (اسرا: ۹) و بر پیشانی جنوبی و سمت شهر شیراز آیه: «قل لئن اجتمعت الانس و الجن علی...» (اسرا: ۸۸) و در گوشه غربی تاق آیه: «انا نحن نزلنا الذکر» و ادامه آیه در گوشه شرقی: «و انا له لحافظون» (حجر: ۹) نوشته شده‌است. (منبع، URL1) این دروازه خود نمودی از تجلی ذکر و بیان گر اعتقادات مردم شهر در کنار نقش عملکردی عناصر شهری می‌باشد. (شکل ۲)

شکل ۲. دروازه قرآن شیراز نمودی از اعتقاد مردم شهر به ذکر و یاد خدا

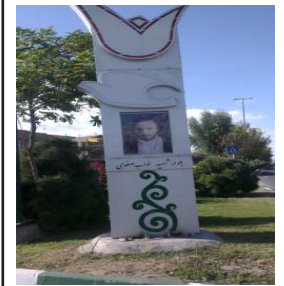
نمودار ۳. الگوی نظری تحقیق

چنان که بیان شد واضح است که می‌توان علاوه بر در نظر داشتن ماهیت عناصر متذکر در زیباسازی فضای شهری (به دو گونه طبیعی و انسان ساخت) می‌توان آن‌ها را در سه نظام عملکردی، معنایی و زیبایی شناختی بررسی نمود. (نمودار ۳)

۷- بررسی نمونه موردی (عناصر زیباسازی شهری قم)

همان طور که اشاره شد از ویژگی‌های شهرسازی اسلامی ذکر می‌باشد. فضای ذکر فضایی است که بر مبنای تذکرات و آگاهی انسان بنا گردیده باشد؛ از این رو با توجه به اهمیت تبیین این صفت در ساخت عناصر زیباسازی شهری، هدف تحقیق حاضر تبیین جایگاه این اصل در طراحی این عناصر می‌باشد. از این رو سعی گردیده است؛ با بررسی نمونه‌هایی از این موضوع در شهر قم، (جدول ۲) و تهیه پرسشنامه‌هایی در راستای سنجش رسیدن به اهداف مورد نظر، نظر شهروندان را در مورد نحوه القای شاخصه‌های بدست آمده و فهم این اصل و سایر نکات آن شناسایی نمود.

جدول ۲. تحلیل و بررسی عناصر زیباسازی شهر قم

			
عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	عملکرد، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.
نورپردازی شهری و استفاده از نمادها و عناصر طبیعی و کارایی در عناصر زیباسازی. (پروانه)	تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در آثار هنری با استفاده از فرم‌ها و نمادها. (نماد علم عاشورا)	عملکرد در عناصر زیباسازی شهری و تداعی مفهوم زمان. (تقویم)	استفاده از آثار هنری با ظاهر طبیعی در تعریف تابلوی ورودی و توجه به عملکرد و زیبایی و معنا. (ورودی بوستان)
			

عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی مفاهیم دینی با استفاده از آثار هنری و ایجاد بستری برای انتقال مفاهیم دینی و مذهبی. (این بقیه الله)	عملکرد، زیبایی: عناصر انسان ساخت. عملکرد در عناصر زیباسازی شهری و تداعی مفهوم زمان. (ساعت شهری)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی و ترویج مفاهیم ایثار و شهادت در آثار هنری. (تصویر و وصیت شهدا)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در آثار هنری با استفاده از نمادها و فرمها. (محرم)
			
معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. تداعی نمادها و عوامل هویت ساز بومی در آثار هنری و ایجاد نوآوری. (المان خانه های سنتی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در آثار هنری و ایجاد حس مکان در خور ایام خاص محرم. (کاروان امام حسین (ع))	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. تلفیق عملکرد (آب نما) و وجود عناصر طبیعی چون آب بعنوان نماد پاکی در کنار عناصر غیر طبیعی در راستای انتقال معنا و ایجاد زیبایی. (آبنما)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی نمادها و عوامل هویت ساز بومی و نیز باورهای مذهبی در آثار هنری و ایجاد حس مکان در خور ایام خاص محرم و ایجاد نوآوری. (قالی منقش به تصویر عاشورا)
			
عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. کارایی در عناصر زیباسازی شهری با نمادها و فرمهای درخور اقلیم گرم و خشک. (سایه بان)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی معانی ملی و فرهنگی با نمایش مفاهیم ایثار، شهادت و پایداری در آثار هنری ضمن کاربرد نمادها و فرمها و ایجاد حس مکان. (نمادهای پایداری)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و فرهنگی در عناصر زیباسازی و ایجاد نوآوری و حس مکان. (حدیث اهمیت قم به عنوان حرم اهل بیت)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی مفاهیم دینی با استفاده از آثار هنری و ایجاد بستری برای انتقال مفاهیم دینی و مذهبی. (حدیث اهمیت قم به عنوان حرم اهل بیت)

			
معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی نمادها و عوامل هویت ساز بومی با استفاده از نمادها و فرمها (خلیج فارس)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی باورهای مذهبی و عناصر هویتی بومی؛ ایجاد حس مکان در آثار هنری. (درب ورودی تاریخی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. توجه به مناسبت های ملی و استفاده از فرمها و نمادها و ایجاد حس مکان و نوآوری. (هفت سین نوروزی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی مفاهیم ورزشی و ایجاد تشخیص عناصر در ضمن استفاده از رنگ های شاد. (ورزش)
			
معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. تداعی نمادها و عوامل هویت ساز بومی در آثار هنری و تاکید بر ماهیت اقلیم. (بادگیرهای کویری)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. انتقال معانی مذهبی در آثار هنری با استفاده از نظم هندسی و سادگی. (اسماء الهی)	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت. ساخت عناصر شهری با استفاده از نمادها و فرمها و ایجاد حس مکان و تاکید (میدان جهاد)	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. استفاده ترکیبی عملکرد (آب نما) و معنا (مشک آب و باورهای مذهبی) در ساخت آثار هنری.
			

معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت و طبیعی. انتقال مفاهیم فرهنگی با استفاده از آثار هنری و ایجاد حس مکان و مقیاس انسانی و پرهیز از اشراف بر سایر عناصر. (تمثال امام خمینی در جوار بیت امام (ره))	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.
انتقال معانی مذهبی و فرهنگی با استفاده از آثار هنری. (حدیث انتظار فرج)	انتقال معانی ملی و فرهنگی و تاکید بر عناصر با استفاده از نمادها و فرمها (میدان ارتش)	انتقال معانی مذهبی و فرهنگی با استفاده از نمادها و فرمها و تاکید بر عناصر (میدان سپاه)	انتقال معانی مذهبی و فرهنگی با استفاده از آثار هنری. (حدیث انتظار فرج)
			
معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.	عملکرد، معنا، زیبایی: عناصر انسان ساخت.
انتقال مفاهیم شهروندی با استفاده از نمادها و فرمها و ایجاد نوآوری و تاکید. (ارتباط شهروندی با سامانه ۱۳۷)	انتقال مفاهیم شهروندی با استفاده از نمادها و فرمها و ایجاد نوآوری و تاکید. (ارتباط شهروندی با سامانه ۱۳۷)	ایجاد بستر نمایش مفاهیم مذهبی فرهنگی با استفاده از آثار هنری ضمن رعایت مقیاس انسانی و سادگی. (وصایایی شهدا)	انتقال معانی مذهبی در آثار هنری با استفاده از نظم هندسی، سادگی و نظم هندسی. (المان القاب ائمه)

۸- تحلیل یافته‌های پژوهش

نظر (زائرین و شهروندان قم) توزیع گردید؛ در شناسایی و انتخاب جامعه آماری سعی شده است که از دو گروه از شهروندان استفاده شود. گروه اول کسانی هستند؛ که به عنوان شهروند عام و فاقد تخصص در زمینه معماری و شهرسازی اسلامی‌اند. و گروه دوم دانشجویان و مهندسان در رشته معماری و شهرسازی می‌باشند. طی تکمیل پرسشنامه‌ها از پرسش‌هایی نظیر: تزئینات و عناصر شهری واجد چه ویژگی‌هایی باشند که آن‌ها را زیبا بنامیم؟ مدل‌های طراحی شده چه ویژگی خاصی دارد و شما را به یاد چه می‌اندازد؟ آیا نمادها و نشانه‌های این مدل برای شما قابل درک است؟ تا چه حد وجود این عناصر را مفید می‌دانید؟ و موارد مشابهی از افراد مذکور سوال گردید.

بر طبق نظرات اکثریت پاسخگویان: «زمانی که از

ساخت عناصر زیباسازی شهری در هر جامعه بدون زمینه‌سازی فرهنگی و توجه به خواست مردم به عنوان سازندگان و استفاده‌کنندگان اصلی از فضا و شهر مفهومی ناآشنا به نظر می‌رسد. از این رو به جهت تحلیل مفهومی محتوای موجود (مبانی نظری مطرح شده و بررسی مصادیق شهری ملهم از ذکر) در فضای شهری قم به تفصیل مورد بررسی میدانی قرار گرفته و سطح برداشت شهروندان و ادراک آنان و نیز سطح انتقال معانی و مفاهیم و میزان اثرگذاری آن در عناصر موجود زیباسازی شهری از طریق بررسی‌های آماری مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. از این رو پس از بررسی نمونه‌های موردی، تصاویر آن جهت ارزیابی و تطبیق با نظرات شهروندان به صورت پرسشنامه در بین افراد مورد

درصد گروه سنی ۳۰-۳۴ سال، ۶،۴ درصد گروه سنی ۳۵-۳۹ سال، ۴،۱ درصد گروه سنی ۴۰-۴۴ سال، ۴،۶ درصد گروه سنی ۴۵-۴۹ سال، ۲،۲ درصد گروه سنی ۵۰-۵۴ سال و ۱،۵ درصد گروه سنی ۵۵ ساله و بالاتر هستند. بر حسب محل سکونت از کل نمونه ۶۷،۶ درصد را افراد ساکن در شهر قم و ۳۲،۴ درصد را زوار تشکیل می‌دهند. جدول ۳ توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب عناصر متذکر در فضای شهری (طبیعی و انسان ساخت) است. بیشترین نمره میانگین ۳،۳۶ مربوط به عناصر طبیعی می‌باشد و پس از آن عناصر انسان ساخت با ۳،۱۸ قرار دارد.

جدول ۳. توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب عناصر متذکر در فضای شهری.

طبیعی	انسان ساخت	
۳،۳۶۵۲	۳،۱۸۶۹	میانگین
۰،۰۵۳۲۱	۰،۰۵۷۵۱	انحراف از میانگین
۳،۳۴۱۲	۳،۲۷۵۹	میان
۴،۰۰	۳،۰۰	مد
۱،۱۲۲۰۲	۰،۶۲۴۸۲	انحراف معیار
۱،۱۸۵۲۱	۱،۱۷۴۵۱	واریانس

جدول شماره ۴ توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب ابعاد ایجاد فضای ذکر (عملکردی، معنایی و زیبایی‌شناختی) است. در این جدول همان گونه که مشاهده می‌کنید؛ بیشترین نمره میانگین ۳،۳۶ مربوط به بعد معنایی و کمترین نمره میانگین ۲،۵۵ مربوط به بعد زیبایی‌شناختی است.

تصاویر و احجام مذهبی در تزئینات»، «مناسبت‌های مهم و تاریخی» و «مواردی که به تاریخ قم مرتبط باشند؛» استفاده شوند؛ المان‌های شهری زیباتر می‌گردند. آنان همچنین توجه مدل‌های طراحی شده «به محیط منطقه قم» و «استفاده از عبارات دینی» را مفید اذعان داشته‌اند. ولیکن تفاوت یافته‌ها حاکی از آن است که افراد عادی در شناسایی و فهم نکات مورد نظر در طرح مذکور، نکاتی مانند «عبارات و نوشته‌های بدنه احجام» و «وجود آب» را بیشتر مورد تاکید قرار داده‌اند؛ در حالی که مهندسان و دانشجویان به «همساز بودن با اقلیم»، «توجه به مفاهیم نمادپردازی در فرم احجام» و «کاربرد اعداد مقدس» و موارد مشابه توجه نشان داده‌اند. علاوه بر آن، آنان بر اضافه کردن «عملکرد» در کنار زیبایی و معنا در عناصر شهری و «کاربست عناصر طبیعی» در آثار هنر شهری تاکید نموده‌اند. نتایج تفصیلی این بررسی در قالب جداول ۳ الی ۷ قابل مشاهده است. به منظور تحلیل داده‌ها، رابطه عناصر متذکر در فضای شهری (طبیعی و انسان ساخت) با ابعاد ایجاد فضای ذکر (در ابعاد عملکرد، معنایی و زیبایی‌شناختی) بررسی شده است. همچنین برای سنجش هر یک از عناصر متذکر در فضای شهری و ایجاد فضای ذکر از چندین سوال استفاده شده است. از این رو سوالات پس از ترکیب شدن تجزیه و تحلیل نیز گردیده‌اند. با توجه به فاصله‌ای بودن سوالات به دو متغیر ذکر شده از دو آزمون همبستگی پیرسون (۵) برای همبستگی بین متغیرها استفاده شده است. این ضریب به منظور بررسی رابطه بین دو متغیر فاصله‌ای یا نسبی استفاده می‌شود (کلانتری، ۱۳۸۷، ص ۱۰۸).

توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت، از کل نمونه ۵۰،۱ درصد را مردان و ۴۹،۹ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. بر حسب وضع تحصیلات، ۴۶،۸ درصد را افراد کمتر از دیپلم، ۵۰،۳ درصد را با تحصیلات دیپلم تا کارشناسی و ۲،۹ درصد را افرادی با تحصیلات بالاتر از کارشناسی شامل می‌شوند. بر حسب گروه سنی ۲۷،۱ درصد متعلق به گروه سنی ۱۵-۱۹ سال، ۲۲،۴ درصد گروه سنی ۲۰-۲۴ سال، ۲۱،۴ درصد گروه سنی ۲۵-۲۹ سال، ۱۰،۳

جدول ۴. توزیع فراوانی نمره میانگین پاسخگویان بر حسب ابعاد ایجاد فضای ذکر در عناصر زیباسازی شهری.

میانگین	عملکردی	معنایی	زیبایی شناختی
۳,۲۸۴۸	۳,۳۶۱۹	۲,۵۵۰۶	
۰,۴۶۷۶	۰,۴۲۳۰	۰,۴۳۵۹	
۳,۲۸۶۲	۳,۳۰۴۳	۲,۲۷۲۰	
۲,۲۸۰	۳,۱۷	۲,۰۰	
۰,۹۰۹۸۹	۰,۸۵۰۹۲	۰,۸۸۹۸۸	
۰,۸۴۰۶۹	۰,۷۲۲۳۶	۰,۷۲۹۱۲	

با توجه به نتایج این آزمون (مقدار $r=0.132$) و سطح معناداری $(=0.00)$ می‌توان اذعان داشت که بین عناصر متذکر ساز شهری و ایجاد فضای ذکر با اطمینان لازم رابطه‌ای معنادار و مستقیم برقرار است؛ یعنی با افزایش عناصر متذکر ساز اعم از طبیعی یا مصنوعی، فضای ذکر با کیفیت بهتری ایجاد خواهد شد و بالعکس.

جدول ۵. نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین متغیر عناصر متذکر ساز (طبیعی و انسان ساخت) و ایجاد فضای ذکر در ابعاد سه گانه

عناصر متذکر در فضای شهری	مولفه‌های ایجاد فضای ذکر	ضریب همبستگی پیرسون
۱,۰۰۰	۰,۱۳۲	
	۰,۰۰۴	
	۳۸۳	

برای سنجش عناصر متذکر ساز در فضاهای شهری از دو گونه طبیعی و انسان ساخت، استفاده شده است که در این جا به سنجش همبستگی هر کدام

از این ابعاد با مولفه‌های مختلف ایجاد فضای ذکر (عملکردی، معنایی و زیبایی شناختی) پرداخته می‌شود.

عناصر طبیعی: عناصر طبیعی شامل نور، آب، رنگ، باد، خاک و سایر عناصر طبیعی موجود در فضای شهری و مورد کاربرد در عناصر زیباسازی شهری است. در این تحقیق به منظور سنجش تاثیر عناصر طبیعی در ایجاد فضای ذکر و میزان فهم آنان از این عناصر از پاسخگویان پرسش شده است. نتایج آزمون پیرسون نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین عناصر طبیعی متذکر در فضای شهری و بعد معنایی وجود داشته است؛ به صورتی که مقدار $r=0.185$ و سطح معناداری 0.013 است. پس از آن ابعاد زیبایی شناختی و عملکردی در مراتب بعدی قرار دارند. به عبارت دیگر چنین می‌توان اذعان داشت که عناصر طبیعی از میان سایر عناصر با مقدار $r=0.185$ بیشترین تاثیر را داشته است. چنان که معانی متبادر شده به ذهن از این عناصر واجد اهمیت خاصی می‌باشد.

جدول ۶ نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین عناصر طبیعی و ایجاد ذکر در ابعاد گوناگون.

ضریب همبستگی پیرسون	عملکردی	معنایی	زیبایی شناختی
۰,۸۶	۰,۱۸۵	۰,۰۹۹	
۰,۰۸۵	۰,۰۱۳	۰,۰۵۷	
تعداد داده‌ها	۳۸۳	۳۸۳	۳۸۳

عناصر انسان ساخت: عناصر انسان ساخت شامل نمادها و فرم‌ها، اعداد مقدس، رنگ و نور مصنوعی در آثار و نیز آثار و عناصر هنری می‌شود. برای سنجش این موضوع نیز سوالاتی همچون: عواملی که در این حوزه واجد اهمیت می‌باشند. و یا سطح برداشت شما از عوامل مصنوع زیباسازی شهری استفاده شده است. نتایج تحلیل پیرسون حاکی از آن

است که بین عناصر انسان ساخت زیباسازی شهری و ابعاد عملکردی و معنایی رابطه معنادار وجود دارد. و بعد معنایی در عناصر انسان ساخت بیشترین تاثیر را دارد که البته با وجود در نظر داشتن اعداد ذیل اهمیت بعد عملکردی نیز در کنار آن مشهود است.

جدول ۷: نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین عناصر انسان ساخت و ایجاد ذکر در ابعاد گوناگون.

عناصر انسان ساخت	عملکردی	معنایی	زیبایی شناختی
ضریب همبستگی پیرسون	(*) ۰,۱۳۲	(*) ۰,۱۸۲	۰,۰۹۲
سطح معناداری	۰,۰۰۹	۰,۰۰۰	۰,۰۷۱
تعداد داده‌ها	۳۸۳	۳۸۳	۳۸۳

۹- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

شهر مدرن خصلت تکثرگرایی، مادی‌گرایی و بی‌هویتی را در ذهن استفاده‌کنندگان قوت می‌بخشد. رابطه بین تجلی ذکر الهی (از طریق نمادها) و تجلی یاد خدا در زندگی امروزی شهروندان غافل از اصالت انسانی و هویت معنوی آنان ضروری است و در این راستا معماران، هنرمندان و

شهرسازان نقش اساسی‌ای دارند. از این رو وظیفه آنان تقویت نظام معنایی در سازه‌های شهری بر اساس نظامی حاصل از طراحی زیبایی‌شناسانه، عملکردی و معنایی منبعث از مفاهیم معنوی است. در دوران مدرن و زندگی پر هیاهوی شهری معاصر، نیاز به عناصر، نمادها و نشانه‌هایی که جنبه یادآوری و آگاهی بخشی به انسان داشته باشند؛ ضروری به نظر می‌رسند. از این رو معماری، کالبد شهر و عناصر زیباسازی شهری به عنوان اجزایی از فضای زندگی روزمره بشر نقش قابل توجهی

در این تذکرده‌ی خواهند داشت. در جوامع مختلف نمادها و نشانه‌های گوناگونی نقش یادآوری و تذکرده‌ی نکات متناسب با ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی، تاریخی و فرهنگی جامعه خود را بر عهده دارند؛ ولیکن می‌بایست معماران و شهرسازان از تقلیدهای صرف و مناسب‌سازی نشده با فرهنگ و هویت بومی خود پرهیز نمایند و از نمادها و نشانه‌های نام آشنا برای شهروندان خود استفاده نمایند. بدین جهت ویژگی‌ها و صفات معماری و شهرسازی بومی و ایرانی اسلامی نقش قابل توجهی در راستای آگاهی، بیداری و هویت‌مندی شهروندان و همچنین ارتقای منظر عینی و ذهنی آنان خواهند داشت. طراحی المان‌های شهری در راستای ایجاد فضای ذکر با توجه به عناوین مختلفی چون: توجه به مناسبت‌های تاریخی، آداب و رسوم و فرهنگ جامعه، توجه به آیات و روایات و اسماء الهی و معصومین، توجه به معماری و هویت منطقه و ... قابل تعریف می‌باشند. به عبارت دیگر با توجه به موضوع طراحی تفاسیر و برداشت‌های متفاوتی مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت. معیارهای گوناگونی در ایجاد فضای ذکر در عناصر شهری موثر می‌باشند.

نمودار ۴. معیارهای ایجاد فضای متذکر

این معیارها در شکل ذیل عنوان گردیده‌اند. (نمودار ۴) تمامی معیارهای طبیعی و انسان‌ساخت در ایجاد فضای متذکر نقش دارند اگر چه طبق نتایج این پژوهش نقش، ادراک و تاثیرگذاری عوامل طبیعی بیشتر و موثرتر است.

نظرات و تاکید اکثریت شهروندان بر لزوم انتقال مفاهیم و معانی خاص، در قالب عناصر زیباسازی شهری می‌باشد. آنان انتقال مفهوم مذهبی، دینی و

هویت‌مند را ضروری می‌پندارند؛ ولیکن نوع نگرش و دیدگاه‌ها در برخورد با عناصر متفاوت می‌باشد. دیدگاه عام و کلی شهروندان در درک نمادپردازی‌ها و مفاهیم تخصص‌گرایانه طراحان به نسبت افراد دارای تخصص در حیطه هنری پایین تر می‌باشد؛ از این رو ضروری به نظر می‌رسد؛ که از معانی، نمادها، عناصر و نشانه‌های نام آشناتری چون مفاهیم و کتیبه‌های مذهبی و قابل درک در کنار نمادپردازی هنرمندانه استفاده گردد. چنان به نظر می‌رسد که هویت کالبدی عناصر زیباسازی شهری به پیروی از اصول شهر اسلامی نظیر ذکر و ایجاد فضای متذکر، نتیجه تعامل نظام عناصر طبیعی و مصنوعی نظیر آب، باد، نور و غیره و صفات قائم به ذات آن‌ها به همراه در نظر داشتن سه نظام عملکردی، معنایی و زیبایی‌شناختی نقش اساسی‌ای را ایفا می‌نمایند اگر چه نمادهای خاص ریشه در باورهای مذهبی، اعتقادی و جهان‌بینی سازندگان داشته و از این رو در فرهنگ‌ها و زمان‌های مختلف به گونه‌ای متنوع استفاده شده است و در تعریف نظام عناصر زیباسازی شهری نقش به سزایی را داشته است. و علاوه بر آن توجه به هر سه بعد عملکرد، معنا و زیبایی در ساخت عناصر زیباسازی شهری ضروری به نظر می‌رسد.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- آل‌هاشمی، آیدا (۱۳۸۸)، «معبد آب؛ معبد آناهیتا پیدایش فضای معماری در روند تکامل مفهوم آب». فصلنامه منظر، سال اول، شماره ۱، تهران، ۶۱-۵۸.
- ۳- آیت‌الهی، حبیب‌الله (۱۳۸۵)، «نشانه‌ها و نشانه‌شناسی هنر». مجله فرهنگ و هنر، سال اول، شماره ۳، تهران، ۱۱-۶.
- ۴- آیت‌الهی، حبیب‌الله (۱۳۸۶)، «ذکر هنرمند». نشریه رواق هنر و اندیشه، شماره ۱۲، تهران، ۶۱-۶۰.
- ۵- ابراهیمی پورفرسنگی، مریم، و احمد نادعلیان (۱۳۹۱)، «بازتاب باورهای مرتبط با آب در آثار هنری ایلامیان». فصلنامه نگره، شماره ۲۱، تهران، ۹۴-۸۵.
- ۶- ابویی، رضا، و فرهنگ مظفر، و لیلا ذاکرعاملی (۱۳۹۱)، «پیدایش بادگیر در خانه‌های دشت یزد- اردکان». دوفصلنامه مرمت آثار و بافت‌های تاریخی فرهنگی، سال دوم، شماره ۳، اصفهان، ۲۸-۱۵.
- ۷- احمدیان باغبادرانی، صدیقه، و عفت السادات افضل طوسی، و منصور حسامی کرمانی (۱۳۹۳)، «نقش تعاملی هنر، تجارت و پایگاه‌های موثر از منظر نشانه‌شناسی». فصلنامه باغ نظر، سال یازدهم، شماره ۳۱، تهران، ۶۶-۵۵.
- ۸- احمدی دیسفانی، یدالله (۱۳۸۵)، «معماری خاک سازگارترین معماری با طبیعت و سرشت انسان». همایش منطقه‌ای معماری کویر، اردستان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردستان.
- ۹- افضل طوسی، عفت السادات، و نسیم مانی (۱۳۹۲)، «سنگاب‌های اصفهان؛ هنر قدسی شیعه». فصلنامه باغ نظر، سال دهم،

- شماره ۲۷، تهران، ۶۰-۴۹. ۱۸-
- ۱۰- امین زاده، بهناز (۱۳۸۲)، «آب، معماری و شهرسازی مسلمین». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۵۷ و ۵۸، تهران: خانه کتاب، ۶۹-۷۲.
- ۱۱- ایمان طلب، حامد، و سمیه گرامی (۱۳۹۱)، «نسبت معنا و شکل؛ تطابق اندیشه معماری مسجد و فرم‌شناسی نماز». دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۶، تهران، ۸۸-۷۷.
- ۱۲- بلخاری، حسن (۱۳۸۴)، «جایگاه کیهان‌شناختی دایره و مربع در معماری مقدس». فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۳۴، تهران، ۱۴-۵.
- ۱۳- بلخاری، حسن (۱۳۹۰)، «جسم اسلامی شهر». ماهنامه سوره اندیشه، شماره ۵۰ و ۵۱، تهران، ۲۱۶-۲۱۲.
- ۱۴- بمانیان، محمدرضا (۱۳۸۶)، «بررسی نقش خدامحوری در معماری مسلمانان». نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، جلد ۱۸، شماره ۵، تهران، ۴۴-۳۷.
- ۱۵- بمانیان، محمدرضا، و سیدعلی درازگیسو، و پایا سالم (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی کاربرد نماد و نشانه در آثار معماری دوره‌های صفوی و معاصر ایران». دوفصلنامه نقش جهان، سال سوم، شماره ۲، تهران، ۲۱-۱۳.
- ۱۶- بهزادی، رقیه (۱۳۷۹)، «مفهوم برخی از اعداد در اساطیر و نزد اقوام کهن». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۲۷ و ۲۸، تهران، خانه کتاب، ۲۸-۲۶.
- ۱۷- بورکهاردت، تیتوس (۱۳۷۲)، «مدخلی بر اصول و روش هنر دینی». ترجمه: غلامرضا اعوانی، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.
- پناهی، مهین (۱۳۸۵)، «روانشناسی رنگ در مجموعه اشعار نیما؛ بر اساس روانشناسی رنگ ماکس لوشر». فصلنامه پژوهش‌های ادبی، شماره ۱۲ و ۱۳، تهران، ۸۲-۴۹.
- ۱۹- پورجعفر، محمدرضا، و لیلامدقالجی (۱۳۸۹)، «مضامین دینی شیتو و تاثیر آن بر معماری ایزدکده‌های ژاپن». نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، سال اول، شماره ۱، تهران، ۲۶-۱۵.
- ۲۰- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۶)، «آشنایی با معماری اسلامی ایران». تهران، انتشارات سروش دانش.
- ۲۱- پیشوایی، حمیدرضا، و مهرداد قیومی بیدهندی (۱۳۹۲)، «خاک و خرد؛ تاملی در شان معماری در مثنوی معنوی». دوفصلنامه مطالعات معماری ایران، سال دوم، شماره ۳، کاشان، ۳۵-۱۷.
- ۲۲- جعفری فشارکی، مرتضی، و فریال سادات سیادت (۱۳۹۳)، «نظم مقدس اعداد: کنکاشی پیرامون تاثیر فرهنگ بر عناصر معماری و شهرسازی ایرانی، بررسی نقش نمادهای عددی با تاکید بر مفهوم خواص اعداد مقدس». همایش ملی شهرسازی فرهنگ گرا، اصفهان، دانشگاه شیخ بهایی.
- ۲۳- جلالی کمالی، فتانه (۱۳۸۶)، «پژوهشی پیرامون پیشینه جلوه‌های بصری نور در نگارگری». فصلنامه باغ نظر، سال چهارم، شماره ۸، تهران، ۳۴-۲۳.
- ۲۴- جوادی، شهره (۱۳۸۴)، «تزئین، عنصر اصلی در زیبایی‌شناسی هنر ایران». فصلنامه باغ نظر، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۵۷-۵۱.
- ۲۵- جوادی، شهره، و ندا عرب سلغار (۱۳۹۲)، «تجلی قداست آب در آرامگاه سعدی شیراز». فصلنامه باغ نظر، سال دهم، شماره ۲۶، تهران، ۲۳-۱۳.

- ۲۶- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، «آثار ذکر خدا». نشریه اسراء، شماره ۱۰، قم.
- ۲۷- چهاردولی، منوچهر و شیدا روستایی (۱۳۸۹)، «مدیریت نورپردازی شهرها و استفاده از فناوری سیستم اطلاعات جغرافیایی در نورپردازی شهرها». همایش منطقه‌ای شهر، شهروند و مدیریت شهری، ملایر: دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر.
- ۲۸- حبیبی، سید محسن (۱۳۸۶)، «از شار تا شهر». تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۲۹- حسن‌زاده، آمنه (۱۳۸۶)، «جایگاه اعداد در فرهنگ مردم ایران با تاکید بر اعداد هفت و چهل». نشریه فرهنگ و مردم ایران، شماره ۱۰، تهران، ۱۶۵-۱۸۹.
- ۳۰- حقیقت‌بین، مهدی، و مجتبی انصاری (۱۳۹۳)، «نمادپردازی در باغ‌های ایرانی در دوره اسلامی و ارتباط آن با باورهای مذهبی سازندگان». دوفصلنامه نقش جهان، سال چهارم، شماره ۱، تهران، ۴۷-۵۵.
- ۳۱- حیدری متین، نگار، و مرضیه حاج بابایی (۱۳۹۲)، «بررسی ساختار نمادین همنشینی ارکان ماده: آب، آتش، باد و خاک و مدول های ضمنی». دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- ۳۲- خسروی، محمدباقر (۱۳۷۸)، «آب در فرهنگ، هنر و معماری ایرانی». نشریه هنر، شماره ۴۹، تهران، ۱۲۰-۱۱۲.
- ۳۳- خوشحال دستجردی، طاهر، و مرضیه کاظمی (۱۳۸۹)، «تحلیل جایگاه ذکر در قرآن و بازتاب آن در عرفان اسلامی». نشریه پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی، سال دوم، شماره ۵، تهران، ۴۰-۱۵.
- ۳۴- خوش‌نظر، سیدرحیم، و محمدعلی رجبی (۱۳۸۸)، «نور و رنگ در نگارگری ایرانی و معماری اسلامی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۷، تهران: خانه کتاب، ۷۶-۷۰.
- ۳۵- خیالی طیبی، احمد، و سیما شیرمحمدی (۱۳۹۲)، «بررسی رمز و نماد در حدیقه سنایی». نشریه مطالعات نقد ادبی، شماره ۳۰، تهران، ۲۳-۱.
- ۳۶- دیباج، سیدموسی (۱۳۸۴)، «فضای نور و معماری نور». فصلنامه باغ نظر، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۵۰-۴۸.
- ۳۷- ذبیح نیا عمران، آسیه و سید خلف حوتی نژاد (۱۳۹۲)، «روانشناسی رنگ در روایت وامق و عذرا». نشریه چیدمان، سال دوم، شماره ۲، یزد، ۱۶۳-۱۵۴.
- ۳۸- رضوی، نیلوفر (۱۳۷۹)، «معماری مسجد موسیقی نور». مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی معماری مسجد: افق آینده، کاشان.
- ۳۹- روشن، امین (۱۳۸۵)، «رنگ در شاهنامه». نشریه حافظ، شماره ۲۷، تهران، ۷۰-۶۷.
- ۴۰- رهبر، علی (۱۳۸۵)، «حقیقت ذکر». فصلنامه انجمن معارف اسلامی ایران، سال دوم، شماره ۳، قم، ۱۰۴-۸۵.
- ۴۱- زمردی، حمیرا (۱۳۷۹)، «تجلیات قدسی: تمهیدات عددی اسطوره، سمبل و نشانه». نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، دوره ۴۴، شماره ۱۵۶، تهران، ۲۷۳-۲۵۹.
- ۴۲- سجاذزاده، حسن و زهرا مهدوی جم (۱۳۹۲)، «نقش اعداد مقدس در معماری اسلامی». کنفرانس بین المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز.
- ۴۳- سلطان‌زاده، حسین (۱۳۹۰)، «نمادگرایی در تاج محل». نشریه هویت‌شهر، سال پنجم، شماره ۹، تهران، ۴۷-۳۷.

- ۴۴- شریف، حمید رضا (۱۳۸۱)، «یادی از دروازه قرآن». دوفصلنامه صفا، سال دوازدهم، شماره ۳۴، تهران، ۱۱۷-۱۰۲.
- ۴۵- شکاری، جواد (۱۳۸۱)، «معماری مسجد در نظام اسلامی». نشریه مسجد، سال یازدهم، شماره ۶۳، تهران، ۴۵-۴۲.
- ۴۶- شهیدی، شریف، و محمدرضا بمانیان (۱۳۸۸)، «نقش خدامحوری در شکل‌دهی به ساختار، اجزاء و عملکردهای معماری اسلامی ایران». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۷، تهران: خانه کتاب، ۵۵-۴۶.
- ۴۷- صحافی اصل، پریسا، و حبیب‌الله آیت‌اللهی (۱۳۹۰)، «بررسی تداوم عناصر تزئینی معماری ایران باستان در معماری دوران اسلامی ایران تا پایان دوره صفوی». فصلنامه نگره، شماره ۱۹، تهران، ۷۹-۶۳.
- ۴۸- ضیاءبخش، ندا، و سیدمصطفی مختاباد امرئی (۱۳۸۹)، «معنابخشی عبادی نور طبیعی در فضای معماری؛ دو فیلم نور زمستانی برگمن و پری مهرجویی». فصلنامه هنرهای زیبای نمایشی و موسیقی، شماره ۴۲، تهران، ۷۰-۵۹.
- ۴۹- طوسی، معصومه، و سیدنظام‌الدین امامی‌فر (۱۳۹۰)، «نمادشناسی و نشانه‌شناسی عناصر باغ‌های ایرانی باتوجه به عناصر باغ فین کاشان». فصلنامه نگره، شماره ۱۷، تهران، ۷۱-۵۹.
- ۵۰- طوفان، سحر (۱۳۸۵)، «بازشناسی نقش آب در حیاط خانه های سنتی ایران». فصلنامه باغ نظر، شماره ۶، تهران، ۸۱-۷۲.
- ۵۱- طه‌پوری، نیر (۱۳۸۶)، «نماد و نشانه در تفسیر معماری اسلامی». نوشته: آگ گرابار، نشریه گلستان هنر، شماره ۹، تهران، ۲۵-۱۳.
- ۵۲- علاءالدین، سیدمحمدرضا (۱۳۸۲)، «معماری ذکر و معماری غفلت از منظر قرآن کریم». نشریه کوثر، سال دوم، شماره ۹، اصفهان، ۳۹-۳۴.
- ۵۳- علم‌الهدی، هدی (۱۳۸۲)، «آب در معماری ایرانی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۵۷ و ۵۸، تهران، خانه کتاب، ۹۰-۸۴.
- ۵۴- علی‌آبادی، محمد (۱۳۹۱)، «جایگاه عقل در مفهوم پایداری شهر: نگاهی دیگر به مبانی نظری معماری و شهرسازی اسلامی». دوفصلنامه مطالعات معماری ایران، سال اول، شماره ۱، کاشان، ۳۷-۲۵.
- ۵۵- فقیهی مقدس، نفیسه (۱۳۸۳)، «آثار و فواید ذکر خدا». نشریه شمیم یاس، شماره ۱۴، قم، ۱۷-۱۴.
- ۵۶- فغفوری، رباب، و حسن بلخاری قهی (۱۳۹۳)، «تجلی حکمت اسلامی در ساختار و مضامین محراب زرین فام حرم مطهر رضوی». دوفصلنامه نقش‌جهان، سال چهارم، شماره ۱، تهران، ۱۵-۷.
- ۵۷- کفشچیان مقدم، اصغر، و مریم یاحقی (۱۳۹۰)، «بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایرانی». فصلنامه باغ نظر، سال هشتم، شماره ۱۹، تهران، ۷۶-۶۵.
- ۵۸- کلانتری، خلیل. ۱۳۸۷. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی- اقتصادی با استفاده از نرم افزار spss. تهران: فرهنگ صبا.
- ۵۹- کلینی الرازی، محمد بن یعقوب بن اسحاق ابن جعفر. ۱۳۵۹. اصول کافی. ت: سیدجواد مصطفوی، جلد ۸، تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اهل بیت.
- ۶۰- گرگانی، مهرانه (۱۳۷۶)، «ابزار روشنایی در هنر اسلامی و نور در معماری ایران». نشریه میراث فرهنگی، شماره ۱۷، تهران، ۵۵-۴۹.

- ۶۱- ماجدی، حمید، و زهرالسادات سعیده زربادی (۱۳۸۹)، «جستاری در نشانه‌شناسی شهری». نشریه آرمانشهر، شماره ۴، تهران، ۵۶-۴۹.
- ۶۲- مجلسی، ابودر (۱۳۸۷)، «مفهوم نور و رنگ و بررسی آرای هانری کربن در کتاب انسان نورانی در تصوف ایرانی؛ با توجه به معماری صفوی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۱۱۸، تهران: خانه کتاب، ۳۰-۱۸.
- ۶۳- مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۵)، «بحار الانوار». جلد ۷۳، قم، نشر فقه.
- ۶۴- محمدی خوش‌بین، حامد (۱۳۹۲)، «تجلی خداوند در کتیبه نگارگری معماری اسلامی». دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- ۶۵- محمودزاده، مهرداد (۱۳۸۲)، «ذکر هنرمند؛ نمونه‌هایی از نسبت ذکر با صنعت در متون فارسی». فصلنامه خیال، شماره ۶، تهران، ۸۹-۸۴.
- ۶۶- مروتی، سهراب، و سارا ساکی (۱۳۹۲)، «معناشناسی واژه ذکر در قرآن کریم». نشریه آموزه‌های قرآنی، شماره ۱۷، مشهد، ۱۵۴-۱۳۵.
- ۶۷- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۶)، «ذکر عامل مهم غفلت‌زدایی». نشریه اصلاح و تربیت، شماره ۶۵، تهران، ۴۸-۴۵.
- ۶۸- مفیدی شمیرانی، سید مجید، و نیلوفر نیک‌قدم، و منصوره طاهباز (۱۳۹۲)، «گونه شناسی شهرها، بنادر و جزایر جنوبی ایران؛ در دوره قاجار با معیارهای آبادانی». فصلنامه باغ نظر، سال دهم، شماره ۲۶، تهران، ۷۰-۵۹.
- ۶۹- معاریان، غلامحسین (۱۳۸۸)، «معرفی گوشه ای از معماری ناشناخته ایران؛ ساختمان آب انبارها». دوفصلنامه نامه
- معماری و شهرسازی، سال اول، شماره ۲، تهران، ۱۴۱-۱۲۵.
- ۷۰- معاریان، غلامحسین، و سیروان عظیمی و مهدی کبودی (۱۳۹۳)، «ریشه یابی کاربست رنگ آبی در پنجره های ابنیه سنتی مسکونی؛ نمونه موردی ابنیه مسکونی اورامان». فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی، سال اول، شماره ۳، تهران، ۵۹-۴۶.
- ۷۱- منصوری، سید امیر (۱۳۸۸)، «معماری آب». فصلنامه منظر، سال اول، شماره ۱، تهران، ۳-۲.
- ۷۲- موسوی، سیدمحمد رضا (۱۳۹۳)، «تجلی ذکر و رمزپردازی مسجد در معماری ایرانی و اسلامی». دومین همایش ملی معماری عمران و محیط‌زیست شهری، همدان، دانشکده شهید مفتح.
- ۷۳- مهدوی‌نژاد، محمدجواد، و سها مطور (۱۳۹۱)، «کیفیت نورگیرها در گنبد های ایرانی؛ با رویکرد به مسائل سازه‌ای گنبد». دوفصلنامه نقش جهان، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۱۲-۱.
- ۷۴- نایی، بتول، و فاطمه کاتب، و مهرانگیز مظاهری، و بهروز بیرشک (۱۳۸۶)، «تاثیر نور فضاهای داخلی بر کیفیت زندگی و رفتارهای اخلاقی انسان». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال دوم، شماره ۳ و ۴، تهران، ۷۲-۶۵.
- ۷۵- نقره‌کار، عبدالحمید، و فرهنگ مظفر، و مریم عظیمی (۱۳۹۰)، «جایگاه خیال در آفرینش اثر هنری، از منظر اسلامی». نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، شماره ۳، تهران، ۱۰۲-۹۱.
- ۷۶- نقره‌کار، عبدالحمید، و مهدی حمزه‌نژاد، و صدیقه معین‌مهر (۱۳۹۲)، «راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط

۱۲ در موسیقی ایرانی». ماهنامه کتاب ماه هنر، شماره ۵۱ و ۵۲، تهران: خانه کتاب، ۱۱۹-۱۲۲.

۸۶- هاشمی، آذین، و رضا گودرزی (۱۳۹۳)، «نقش اعداد مقدس در معماری». دومین کنگره بین المللی سازه، معماری و توسعه شهری، تبریز.

دسترسی در <https://goo.gl/mAARVN> (87-
۱۳۹۲/۰۵/۰۱)

زندگی از منظر اسلامی مطالعه موردی بررسی بافت کهن کرمان در دو مقیاس محله، خانه». فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۳، سنندج، ۳۱-۴۶.

۷۷- نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۸)، «منابع و روش شناخت مبانی نظری معماری قدسی و شهر اسلامی». نشریه هنر، شماره ۴۰، تهران، ۹۹-۱۱۶.

۷۸- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۵)، «معماری و شهرسازی اسلامی». اصفهان، انتشارات راهیان.

۷۹- نقی‌زاده، محمد، و مریم درودیان (۱۳۸۷)، «تبیین مفهوم گذار در مبانی هویت تمدن ایرانی». فصلنامه هویت شهر، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۷۳-۸۴.

۸۰- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۹ الف)، «تاملی در چپستی شهر اسلامی». فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال اول، شماره ۱، تهران، ۱-۱۴.

۸۱- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۹ ب)، «تحلیل و طراحی فضای شهری». تهران، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی.

۸۲- نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، «ذکر عالی‌ترین ویژگی برای عالی‌ترین محیط زندگی». ماهنامه کتاب ماه هنر، سال هجدهم، شماره ۱۷۳، تهران: خانه کتاب، ۱۴-۱۹.

۸۳- نوروزی‌طلب، علیرضا (۱۳۸۴)، «اصالت زیبایی و انضمامی بودن سوژه در هنر». فصلنامه باغ نظر، سال دوم، شماره ۳، تهران، ۶۴-۷۶.

۸۴- نوروزی‌طلب، علیرضا (۱۳۸۷)، «نظریه فرمال؛ اساس نقد، تفسیر و فهم آثار هنری». فصلنامه باغ نظر، سال پنجم، شماره ۱۰، تهران، ۶۹-۸۸.

۸۵- وجدانی، بهروز (۱۳۸۱)، «اعداد نمادین ۷ و